

תרבות // ספרות // פרק ראשון

פרק שני

פרק מתוך ספרה של ד"ר חיה אוסטרובר, "ללא הומור היינו מתאבדים" שייצא בקרוב בהוצאת יד ושם

תגיות: ללא הומור היינו מתאבדים, ד"ר חיה אוסטרובר

מערכת וואלה! NEWS

יום שלישי, 21 באפריל 2009, 11:49

2 שותף

איורים מתוך הספר (יחצנים)

הומור יהודי

"אלוהים, אני יודע שאנו העם הנבחר, האם לא יכולת לבחור במישהו אחר?"
שלום עליכם

□ תמיד שאלתי את עצמי מהו, בעצם, ההומור היהודי □. [...] □

מדי יום כ-50 ישראלים חוטפים התקף לב - זה מה שיציל אותך

בשיתוף שחל

לכתבה המלאה

עוד בוואלה! NEWS

◀ "הניצולים הרשו לעצמם לצחוק רק בחוגים פרטיים" - חיה אובטרובר על ספרה

***

מתוך הספר: "ללא הומור היינו מתאבדים" (יח"צ)

מתוך הספר: "ללא הומור היינו מתאבדים" (יח"צ)

קשה להגדיר הומור, קל וחומר קשה להגדיר הומור יהודי; ריבוי ההגדרות רק מאשר זאת. ההומור היהודי הוא הומור שיש בו התייחסויות למנהגים ולשמות יהודיים, למבנה היידיש ולסטראוטיפים יהודיים. הגדרה מצמצמת יותר היא הומור שרק יהודים מבינים אותו ונהנים ממנו. ביקשו מישראל זנגוויל להגדיר סיפור יהודי טיפוס. □ סיפור יהודי □, אמר □, הוא מה שאף גוי לא יבין ואשר יהודי אומר ששמע אותו זה כבר □.

על ההומור היהודי והיהודים נכתב: □ חברה המדברת לעצמה על עצמה. ואיך היא מדברת! לא רק באלפי דרכים שונות של שינוי גוני קול, אלא בתוספת מחוות ושינויי הבעות פנים □. כלומר, אין דין קריאת בדיחה יהודית כדין שמיעתה וראיית המספר אותה, מכיוון שהתקשורת אינה רק מילולית. למשחקי מילים יש מקום נכבד בהומור היהודי כי רבים מן היהודים דיברו כמה שפות □ למשל את שפת הארץ ושפה יהודית.

הספרות המקצועית רואה בהומור יהודי הומור שיצרו יהודים בעיקר במזרח אירופה של המאה התשע? עשרה, שבה חיו היהודים בתנאים גרועים ביותר, וסכנה ממשית ריחפה על ראשיהם. בתנאים האלה התפתח הומור בעל מאפיינים מיוחדים, והוא סייע ליהודים להתמודד עם מצוקתם הנוראה. מבחינה פסיכולוגית היה אפשר לצפות שהעם היהודי באותה תקופה ובאותם תנאי חיים יגלה תופעות של דיכאון, אך כאן פעל ההומור בתור מנגנון הגנה: כלל לא פשוט להתגונן מפני מציאות טרגית כשאתה חסר כוח ואין נשק בידך.

אפשר לבכות על המצב אבל אפשר גם לעוות את המציאות, לראות את האבסורד שבה □ ולצחוק. ארבעה יהודים נכנסו למסעדה בלייפציג והתיישבו לשתות קפה. אחרי כמה דקות נשבר השקט.

- אוי, נאנח האחד.
- אוי ויי, נאנח השני.
- נו, נו, המהם השלישי.

אסרו יהודי. איש ממקורביו לא ידע על כך. ביקש היהודי להודיע על מאסרו. לא קיבל אישור לכך. ביקש שירשו לו לעשות שיחת טלפון קצרה למשפחתו. מנהל בית הסוהר הרשה לו לומר חמש מילים בלבד. הסכים היהודי. כשהוא מחזיק את השפופרת ביד ומחייג, אומר לו הקצין: רק מילה אחת. היהודי מסכים גם לכך, ומקרב את השפופרת לפיו ומוציא זעקה: □ געווא? לד! □

אם נחזיק מעמד 21 יום ניצל.

- כלומר?

- שמונה ימים של פסח, שמונה ימים של סוכות, שני ימים של ראש השנה, שני ימים של שבועות ויום אחד יום כיפור.

ההומור היהודי הוא אפוא תולדה של ההיסטוריה היהודית שהייתה רצופת סבל, דחייה וייאוש, ועצם הדבר שלמרות ההיסטוריה הזאת היהודים צוחקים ומתבדחים מעידה על זיקתם המיוחדת להומור.

דידסון הזקן שוכב גוסס בביתו, מוקף בבני משפחתו המאמינים שרגעיו ספורים, והוא פוקח את עיניו בפעם האחרונה ואומר, □ הייתי צוחק אם הייתי יודע שיש את אותו השלימזל גם בצד השני □.

כוח החיות העצום של העם היהודי בא לידי ביטוי למרות הטרגדיות והחוויות הקשות שחווה כעם לאורך ההיסטוריה. מזגם של היהודים עוצב בעקבות המציאות המרה של חייהם, והם האמינו שעליהם לחזק את רוחם בנשק הצחוק נגד העולם. התרפיה של עליזות וצחוק היו כורח המציאות כמו אוויר לנשימה.

האירוניה העשירה את חייהם. לא הרדיפות, לא הסבל ולא העוני של אסירי הגטו הטחוב והקר הצליחו למנוע מהיהודים לצחוק. אך צחוקם היה חייב להיות יותר מאשר שמחה שטותית, יותר מאשר בידור. היה עליו להיות אישור ותשובה מוחלטת לאכזריות העולם. וכך מצוי בהומור היהודי סוג מיוחד של שנינה המשמשת לא רק פרשנות חריפה של החיים, אלא גם פרשנות מתקנת ומרככת. הומור מרכזי זה יכול להיקרא □ שנינה יהודית □. הרבה מההומור היהודי עטוף בעצב גדול, וכך גם שירי העם היהודיים, אך רק לעתים רחוקות מידרדרת עצבות זו לייאוש או אפילו לרחמים עצמיים.

בהומור היהודי טמונה כמעט תמיד הצלחה הברוכה של הקתרזיס, והוא מאפשר נשיאה איתנה של הצער וניצחון מוסרי של הצודק, אפילו כאשר הוא מפסיד.

שלושה מאפיינים להומור היהודי:

רצון לעוות את המציאות הטרגית ולשנותה לדבר מצחיק, ובכך להפחית את האיום ואת הפחד שהיא מעוררת. בעצם ההחלטה להשתמש בהומור במצבי מצוקה יש יסוד של התמרדות, ובמובן הזה ההומור היהודי הוא מנגנון הגנה המאפשר התמודדות פעילה עם קשיי החיים. זהו □ צחוק בדמע □ המאחד שני רגשות מנוגדים, חרדה וצחוק.

תרבות

היהודי ואת סימני ההיכר שלו ומבליט הן את שונותו מן החברה העוינת המקיפה אותו הן את עליונותו עליה. בהומור היהודי יש גם מתקפה על בעלי השררה שבקהילה היהודית עצמה. כלומר, ההומור ממלא תפקיד חברתי.

הומור עצמי המאפשר ביקורת עצמית, התבוננות אמיצה של האדם בהיבטים שליליים של אדם, קבוצה או ע?ם שאתם הוא מזדהה. הומור עצמי הוא אות של בגרות ושל תובנה עצמית. בהכרת החולשות של עצמך, בנכונות לקבלן ואף לצחוק להן, מוצאת את ביטויה גישה נדירה למדי המצביעה, למרבה הפרדוקס, על ביטחון עצמי דווקא.

ההומור העצמי מזמין סימפתיה ומונע תוקפנות מצד השומע. ההומור היהודי הוא על?זמני. הבדיחות תמיד רלוונטיות, ורק הפרשנות שלהן משתנה בהתאם לזמן. הבדיחות היהודיות שלהלן מקורן במאה התשע?עשרה, והן שבו ופרחו מחדש עם עלייתו של היטלר לשלטון:

יהודי וינאי נכנס לסוכנות נסיעות ואומר לסוכן, אני רוצה כרטיס נסיעה באינייה, לאן? שואל הפקיד. לאן? משיב היהודי, הלוואי שיכולתי לענות לך, תן לי להסתכל על הגלובוס אם לא אכפת לך. הוא מסובב את הגלובוס פעמים מספר, בודק כל מדינה ומדינה, ולבסוף אומר לפקיד: אין לך גלובוס אחר להציע לי?."

בוקר אחד בא אל הנספח הצבאי של השגרירות האמריקנית בליסבון אדם נמוך קומה וחיוור פנים ושואל אותו בדאגה: האם אתה יכול להגיד לי אם קיימת אפשרות שאוכל להיכנס לארצך הנהדרת? הנספח הצבאי שכבר שמע אלפי בקשות כאלה והיה עייף מלילות חסרי שינה ענה בחוסר סבלנות, בלתי אפשרי עכשיו, תחזור עוד עשר שנים. הפליט פנה לכיוון הדלת, עצר, הסתובב ובחיוך קודר שאל: בבוקר או אחר הצהריים?

שלושה פליטים יהודים תשושים עומדים בפרוז לפני נציג ועדת הג?וינט.

- לאן אתם נוסעים? הוא שואל אותם.
- אני בדרכי לרומא, אומר הראשון.
- לונדון היא היעד שלי, אומר השני.
- התכנית שלי היא לנסוע לדרום אמריקה, אומר השלישי.
- דרום אמריקה? למה כל כך רחוק? שואל הנציג בהשתוממות.
- רחוק? רחוק ממה? מגיב הפליט.

שלושה תנאים בסיסיים חייבים להתמלא, לחוד או בצירוף כלשהו, כדי שנוכל לראות בבדיחה בדיחה יהודית:

על הבדיחה לנבוע מהמצב של חיי היהודים או מהניסיון של העם היהודי. יהודי נכנס לבית קפה ופוגש מכר קורא עיתון אנטישמי. איך אתה קורא זבל כזה? הוא תוהה. ראה, מסביר לו חברו, כאשר אני קורא את אחד מהעיתונים שלנו, כל מה שאני רואה זה סיפורים על אפליה, הפצצות של מקומות יהודיים, התפרצויות של אנטישמים, חילול בתי כנסת. כאן החדשות הן שאנו בעלי כל הבנקים, שולטים בכל כלי התקשורת ואנו הכוח הסודי מאחורי כל הממשלות. זה מחי?ה לשמוע דברים נחמדים כאלה עלינו. על הבדיחה לשקף אופי אמיתי או אמייתי כביכול או סטראוטיפ הנוגע ליהודים:

יהודי פוגש את חברו ברחוב בעיר ברוסיה. מזג האוויר חורפי ביותר, ושניהם לבושים בהתאם. היהודי מתלונן במשך עשר דקות על דברים שונים וחברו, שידיו תקועות עמוק בכיסיו, אינו מגיב. לפתע נעצר היהודי ואומר לחברו, כבר עשר דקות אני מדבר ואתה

על הבדיחה לעשות שימוש בביטויים בשפה המדוברת, ובעיקר ביידיש. ההומור ששפתו העיקרית יידיש התפשט עם הזמן לכל אירופה ועם ההגירה הגדולה גם לארצות הברית. הומור עצמי יהודי אחד המאפיינים של ההומור היהודי הוא כאמור ההומור העצמי. אדם היודע לצחוק על עצמו משתמש באחד ממנגנוני ההגנה היעילים ביותר; בניגוד להומור התוקפני, שבו צוחקים לזולת ולחולשותיו, ההומור העצמי מפנה את חציו לעבר ההומוריסטן עצמו המעמיד את עצמו או את הקבוצה אליה הוא שייך בתור אובייקט לצחוק.

בסוכות יצא יהודי פולני מבית? הכנסת הגדול של ברלין והאתרוג והלולב בידו. עיכבו השמש ואמר לו:
- מוטב שתניח אותם כאן. למה יכירו בך הכל, שיהודי אתה?
החזיר לו הפולני:
יודע אתה? אף אתה מוטב, שתניח חוטמך כאן. למה יכירו בך הכל, שיהודי אתה? ...

פרויד ראה בהומור היהודי סיפור שיצרו וסיפרו יהודים, המיועד בעיקר ליהודים ומכוון נגד דמויות יהודיות ואפיונים יהודיים. איני יודע, אגב, האם רבים העמים הצוחקים על עצמם במידה כזאת, כתב. במשפט הזה היה פרויד הראשון לבטא את אחד המאפיינים המוכרים ביותר של הומור יהודי ההומור העצמי. בספרו יש דוגמאות רבות, ולהלן אחדות מהן:

שני יהודים נפגשים בקרון רכבת בתחנה בגליציה.
 לאן [אתה] נוסע? שואל האחד. לקרקוב, נשמעת התשובה.
 אוי אוי אוי! איזה שקרן אתה, מתרגז האחר. אם אתה אומר שאתה נוסע לקרקוב זה מפני שאתה רוצה שאני אחשוב שאתה נוסע ללבוב. אבל אני יודע שאתה באמת נוסע לקרקוב, אז למה אתה משקר?

השדכן הבטיח למשתדך שאבי הבחורה כבר אינו בין החיים. לאחר האירוסין מתברר שהאב חי עדיין ומרצה עונש מאסר. המשתדך נוזף עכשיו בשדכן. נו, אומר השדכן, ומה אמרתי לך? אלה חיים?

שנורר אחד פונה לברון העשיר בבקשה לתמיכה לשם נסיעה לאוסט?נד?ה. הרופאים המליצו לו להחלמתו על רחצה בים. טוב, אתן לך משהו בשביל זה, אומר העשיר, אבל אתה מוכרח לנסוע דווקא לאוסט?נד?ה, מקום הרחצה היקר מכולם? אדוני הברון, נשמעת התשובה הנזפנית, בשביל הבריאות שלי שום דבר אינו יקר לי מדי.

בעקבות הבדיחות היהודיות פרויד דן באופייה של התרבות היהודית הבדחנית בתור תרבות בעלת אירוניה עצמית החותרת הן תחת הגוי הן תחת ערכיה המקודשים ביותר. לטענתו האופי הייחודי הזה הוא תוצאה של חיים מתמשכים תחת דיכוי חיצוני ופנימי. האירוניה העצמית הזאת היא המסבירה לדעתו מדוע על המצע של חיי העם היהודי דווקא צמחו כמה מן הבדיחות הטובות ביותר.

הומור מזוכיסטי, בשונה מהומור עצמי רגיל, הוא אגרסיבי ומשפיל ופרויד משווה אותו לאגרסיה פנימית. בעיקר הדגיש זאת בדיונו על התפשטות ההומור של השפלה עצמית אצל היהודים:
יהודי גליצאי נוסע ברכבת ותופס את מקומו בהרחבה רבה, פותח את כפתורי המעיל, מניח את הרגליים על המושב. והנה עולה לרכבת אדון אחד בלבוש מודרני. היהודי מתעשת מיד ומתיישב בתנוחה צנועה יותר. האיש הזר מדפדף בספר, עורך חישוב, מהרהר, ולפתע פונה אל היהודי בשאלה: סלח לי, מתי אנחנו חוגגים השנה את יום כיפור? א?זוי, אומר היהודי, ובטרם יענה הוא שב ומניח את

תרבות

לאויביו, אינכם צריכים להתקיף אותנו; אנחנו עושים זאת בעצמנו ולפעמים אפילו טוב יותר הסבר פסיכואנליטי אחד עומד על מצבם הסוציו?אקונומי המדוכא של היהודים בתור הסיבה העיקרית ללגלוג העצמי; הבידוד, העוני, היעדר הזדמנויות ומרירות חיי היום?יום של חיי הגטו הולידו מזוכיזם נפשי, הם והרדיפות והדעות הקדומות. 26 ממחקרים סוציולוגיים עולה שההומור היהודי העצמי הוא תוצאה של האמנציפציה והאפשרות של היטמעות בחברת הרוב, והאגרסיה שהופנתה כלפי פנים היא פונקציה ישירה של דואליות ואמביוולנטיות.

ההומור היהודי העצמי, נטען, קשור לנטייה להתבוללות □ מ?ספר הבדיחה הלועג לסטראוטיפ היהודי אינו צוחק על עצמו כלל, אלא לועג ליהודים האחרים, המסורתיים, שמהם הוא מנסה בכל מאודו להיבדל ולהרחיק את עצמו. את ההומור הזה יש אפוא להבין על רקע של תהליך הזדהות עם □אחר □ הלא?יהודי ובתור אמצעי להתנתק מן המסורת היהודית. הומור יהודי עצמי אופייני אפוא לסביבה שבה הייתה ההתבוללות אפשרית ולא לסביבה מדכאת שלא התאפשרה בה מוביליות יהודית. סגנון זה מתקשר עם מנגנון ההגנה שאותו כינתה אנה פרויד □ הזדהות עם התוקפן □.

כלומר, ההומור העצמי הוא אמצעי לאי?הזדהות עם המסורת היהודית, ולמעשה אינו הומור עצמי כלל. מנקודת מבט פסיכואנליטית אפשר מנגד לראות בהומור העצמי היהודי מנגנון הגנה של □ פנייה נגד העצמי □, פנייה שכונתה במחקרים □ סגנון של הענשה פנימית □. לפי הגישה הזאת ההומור העצמי הוא תגובה מסתגלת למצב של דיכוי אכזרי שאינו מאפשר בריחה. ההנחה היא שההומור הזה מבקש לשלול את המדכא או לרכך אותו והוא אופייני לסביבה בה הדיכוי קשה ואוסר ולא לסביבה שבה קיימת אפשרות להתבוללות. 30 חוקרים אחרים אינם מקבלים את הטענה שההומור היהודי העצמי הוא גינוי עצמי או ניסיון להזדהות עם התוקפן. רק מעט מן הבדיחות עוסקות בגינוי עצמי, הם טוענים, ואילו בבדיחות רבות היהודים עוקצים יהודים לשם הבדיחה בלבד. למשל השימוש באירוניה דקה בסיפור הבא:

יהודי פוגש את חברו וזה נדמה לו בחרדה. מה קרה? הוא שואל.
- אתה יודע שרק עתה עברתי לביתי החדש הנפלא עם גן וחצר נהדרת.
- זה רע?

- לא, הבעיה היא במקום אחר. אתה יודע שאני שייך לבית כנסת אורתודוקסי; בערב שבת האחרון אמר הרבי בדרשתו שהמשיח צריך להגיע בעוד חודשיים, ואני לא גמרתי אפילו לארגן את הבית החדש וכבר אצטרך לעזוב אותו.
- חכה רגע, אומר חברו, אלוהים הציל את היהודים מפרעה במצרים ומהמן בפרס, והוא גם יגן עלינו מפני המשיח.

ההומור היהודי משקף את ייסורי היהודים ואת אכזבותיהם, אבל הוא גם משקף את שמחתם ואת שאיפותיהם ומבטא את כמיהתם רבת השנים לעולם של שוויון והבנה שבו ישלטו מידות הצדק והרחמים לא רק להם עצמם אלא לכל העמים. הומור עצמי, הומור שחור וביטויים אירוניים רווחו אצל היהודים עוד לפני עלות היטלר לשלטון, ולא חסרו גם בגטאות ובמחנות הריכוז וההשמדה.

לקריאת כל התגובות

